

Első szavam a köszöneté: hálás vagyok opponenseimnek, hogy ezt az igencsak terjedelmes disszertációt alaposan elolvasták és segítő szándékú bírálat tárgyává tették. Kritikai megjegyzéseikre válaszolva először azokra a pontokra térnék ki, amelyeket illetően elismerem, hogy tévedtem vagy valamilyen más tekintetben követtem el hibát, majd azon pontokat veszem sorra, amelyeket illetően távlatilag magam is fontosnak látom jelen munka kiegészítését, végül azokat, amelyeket illetően fenn szeretném tartani álláspontomat. De mindenekelőtt a dolgozat egészét illetően lenne néhány megjegyzésem.

Barta János felveti, hogy a dolgozat „inkább csak érintőlegesen” társadalomtörténeti, inkább politikátörténeti, Kaposi Zoltán pedig megállapítja, hogy a disszertáció nem meríti ki „a nemesség kultúrájának” vizsgálatát. A magam részéről úgy vélem, hogy a múlt század derekán virágkorát élő társadalomtörténeti felfogást ahelyett, hogy azt a múlt egy részének (a társadalomnak, ergo nem a politikának) a vizsgálataként lássuk, érdemes inkább úgy értelmezni, hogy az a múlt egészével kívánt foglalkozni egy újszerű nézőpontból. Vagyis úgy gondolom, hogy a múlt totalitását vizsgáló társadalomtörténetnek lehet egy olyan aldiszciplínája, amely kifejezetten a politika szféráját kívánja társadalomtörténeti vizsgálat tárgyává tenni, tehát a politikának is van társadalomtörténete. Ez nem kizárólag az én felfogásom, hadd utaljak például a Gebei Sándor által is hivatkozott *Bevezetés a társadalomtörténetbe* című kötet Szabó Dániel által írott fejezetére a politika társadalomtörténetéről.)

Ugyanez a helyzet a kultúrtörténettel is. Azt én nem tematikus részterületként, a kultúra, például a nemesség kultúrájának vizsgálataként, hanem egy a hetvenes évektől fokozatosan elterjedő új szemléletként fognom fel, amellyel a teljes múltat lehet vizsgálni, és amelynek egy részterülete pedig kifejezetten a politikával kíván foglalkozni. A politika kultúrtörténetének éppen a 18. századi parlamentekkel kapcsolatban vannak kiváló eredményei, elég Barbara Stollberg-Rilinger, Jörg Feuchter és Johannes Helmuth nevét említenem. Jelen munka szándéka szerint tehát alapvetően a 18. századi rendi politika társadalomtörténete kíván lenni, kitekintéssel a rendi politizálás kultúrtörténetére.

A társadalomtörténet és a kultúrtörténet személete között a legkönnyebb a magyarázat és a megértés fogalompárját alapul véve különbséget tenni. Míg a társadalomtörténet a kaotikus múltra a társadalomtudományok módszertani arzenálját is figyelembe véve utólag, *a posteriori* jelleggel magyarázatokat illeszt (amelyek esetlegességét ezek multiplikálhatósága mutatja a legjobban), a kultúrtörténet a történeti cselekvők megélt élményeihez és az általuk a

saját életüket értelmező reprezentációkhoz a megértés céljával fordul. Ezekkel azonban az a legfőbb gond, ahogyan erre Ute Daniel rámutat, hogy a magát így korlátozó kultúrtörténész nem juthat közelebb a múlthoz, mint forrásainak szerzője. Ezért javasolja Daniel a társadalom- és a kultúrtörténeti megközelítés együttes alkalmazását, a magyarázatra és a megértésre törekvést együtt, és erre törekszik ez a disszertáció is, és nem „egy kaotikus múltkép” felfestésére. Ez volt az a szerintem súlyos történetelméleti megfontolás, amelynek a kedvéért vállaltam a 18. századi rendi politika társadalomtörténete és a kultúrtörténete keverésével járó, és Kaposi Zoltán által teljes joggal említett stílustörést is. Amit ennek áthidalására opponensem említ, hogy tudniillik éppen a társadalomtörténeti vizsgálat tárgyává tett szereplők politikai szövegeit kellene vizsgálni, ez valóban ideális megoldás lenne – tényleg nagy kár, hogy a rendi politika általam ismert forrásai erre nem adnak lehetőséget.

Nyilvánvaló hibája a dolgozatnak, hogy megelégedett formailag úgymond „fapados” megoldásokkal. Nem ügyel arra, hogy egy alcím esetleg a lap aljára kerül, és megnehezíti az olvasók dolgát azzal, hogy minden táblázat, ábra és térkép a szöveg végén van ahelyett, hogy be lenne tördelve a megfelelő helyre. Nem mentséget keresve, hanem e hibák kijavításának reményét felvillantva mondom, hogy ha egyszer e szöveg könyv formájában a szélesebb olvasóközönség elé kerül, akkor majd nálam hozzáértőbb szerkesztők és tördelők is munkába veszik, akik számára nem jelent majd gondot az sem, hogy egyes táblázatokat vagy ábrákat a szöveg többi részéhez képest más margóval, más betűmérettel kell szedni, esetleg álló helyett fektetett oldalakon elhelyezni. Ők minden bizonnyal annak is megtalálják a módot a szöveg gazdaságosabb elhelyezésével, hogy a Bibliográfia terjedelme se legyen 110 oldal.

Előre is köszönöm, hogy Kaposi Zoltán és Gebei Sándor majd segítenek bizonyos elütések, esetleg nyelvhelyességi hibák kijavításában. Láthatatlanban is igazat adok nekik, hiszen nincs szöveg hiba nélkül, főleg ha terjedelme 632 oldalra rúg. Ezeket azonban nem annyira „rohammunkának” tulajdonítanám, hanem annak, hogy az ember a második vagy harmadik korrektúra alkalmával kijavít egy-két hibát, akkor azon nyomban ejt egy harmadikat. További javítandó hiba, hogy az első kilenc ábra értelmezéséhez szükséges magyarázat nincs az ábrák alatt megismételve, az csak a főszövegben a 48. oldal utolsó bekezdésében olvasható. Kaposi Zoltán javasolja, hogy először egy táblázatba foglaljam a 13 karrierívet, majd utána tárgyaljam ezeket. Ez az összegző táblázat egyelőre valóban a disszertáció legutolsó oldalára szorult. Szintúgy megszívlelendőnek érzem Barta János azon tanácsát, hogy a fejezeteken belüli tagolást megvalósító alcímeket a tartalomjegyzékben is érdemes lenne feltüntetni. Egyetértek Kaposi Zoltánnal abban, hogy a fizetés, a készpénzben megkapott rendszeres

fizetés vonzereje igen jelentős volt a hivatalviselés tekintetében. Ezt magam is állítom a 210-211. vagy 314. oldalon – de úgy látszik, nem hangsúlyoztam a szükséges mértékben.

Ha majd ez a kötet egy kiadói szerkesztő kezébe kerül, nehezen tudom elképzelni azt, hogy ne az legyen az első reakciója a tucatnyi hivatalviselői pálya bemutatása láttán, hogy ezeket inkább egy adattárban kell elhelyezni. Így majd orvosolni lehet jelen munkának azokat az olvashatóságot érintő gyermekbetegségeit, amelyeknek talán nem súlyos, de mindenképpen zavaró szimptomái az opponensek munkáját nehezítették meg. A disszertáció részét képező térképekkel kapcsolatban Gebei Sándor felteszi azt a kérdést, hogy miért szerepel rajtuk Arad és Máramaros megye, majd azon nyomban meg is válaszolja ezt, hogy tudniillik ezek III. Károlynak a *Partiumot* kettéosztó döntésével Magyarországhoz kerültek. Tökéletesen igaza van abban is, hogy hiba, hogy a térképeken nem szerepel külön a Hajdúság, a Jászság és a Kis-, valamint a Nagykunság. Nem mentség, csupán magyarázat, hogy nemcsak a könyvtördelésben vannak hiányosságaim, hanem elektronikus térképeket sem tudok rajzolni, így ezeket valamikor az interneten találtam, és örültem, hogy kiszínezni sikerült őket, hogy bemutassam, honnan jöttek a diétán szereplő vezető ellenzéki politikusok (mert ugye erre szolgálnak), de a hibákat kijavítani, a térképet átrajzolni nem voltam képes. Amikor először lehetőségem nyílt egy grafikus segítségére támaszkodni, egy 2016-ban megjelent összefoglaló munkában már helyesen jelentek meg ezek a térképek többek közt a kiváltságos kerületek feltüntetésével.

Teljesen egyetértek Gebei Sándorral abban, hogy a magyar rendi dualizmus régiós, közép-kelet-európai összevetésben értékelendő. Mivel azonban erre *A diéta* című, 2005-ben megjelent könyvem 5e fejezete a 391. oldal és a 401. oldal között kísérletet tett, erre itt feleslegesnek éreztem ismét kitérni. Elismerem, hogy pontosabb lenne a történész diskurzusban bevett „béke” helyett a „békesség” kifejezés konzekvens használata. Azonban a disszertációnak semmilyen következtetése nem épül a *pax* kifejezésre. Bónis György egy tanulmánya megjelenési helyét illetően a Bibliográfiában az szerepel csak, hogy egy Dietrich Gerhard szerkesztette kötetben van, Klaus Zernack egy írása esetében pedig az, hogy egy Hugo Weczerka szerkesztette kötetben olvasható. Ezeket, a kötetekre vonatkozó külön bibliográfiai tételeket azonban véletlenül töröltem. Ezért elnézést kérek. Szintén pótolni fogom a német változatban használt Brauneder-monográfia magyar fordításának és Hudi József egy tanulmányának bibliográfiai adatait. Én mindössze arra a konferencia-előadásra hivatkoztam, mely ennek a tanulmánynak az első változata volt. Gebei Sándor arra is felhívja a figyelmemet, hogy rossz címmel hivatkozom Sebők Richárd egy tanulmányára. A helyzet az, hogy a *Századok* címlapján más cím szerepelt, mint amely a szöveg felett áll. Gebei

Sándor a címlapon szereplő címvariánst idézi, én viszont a szöveg felett álló címet használtam. Megkérdeztem a szerzőt, és ő is ezt tartja hivatalosnak, azért is, mert a Matarka ezt használja.

A dolgozat több száz 18. századi hivatalviselő pályájával foglalkozik, hogy ezek elemzéséből általánosítson. Nyilvánvaló, hogy vannak olyan adatok, és nemcsak levéltári, hanem szakirodalmi adatok is, amelyek elkerülték a figyelmet. A publikálásra szánt verzió elkészítése során igyekezni fogok minél több hiányosságot pótolni ezen a területen. Köszönöm Kaposi Zoltánnak, hogy felhívta a figyelmet két habilitációs dolgozatra az Orczyakról és az Esterházyakról, továbbá tanulmányaira a sárdi Somssichokról, Boronkay Józsefről, a tóti Lengyel családról, a Czinderyekről, a dezséri Országhokról, illetve Gebei Sándornak, hogy a genealógiai irodalom oly sok a disszertációból hiányzó tételére mutatott rá. Ha ma kezdeném ezt a kutatást, azt hiszem, jóval könnyebb dolgom lenne, mert rögvest a *Hungaricana* adatbázistól indulnék el. Így ennek áttekintését a könyv megjelentetése előtt pótlólag kell majd elvégezni, mert biztosan sok értékes adat kerül majd elő az általam vizsgált hivatalviselőkre nézve.

Barta János teljes joggal veti fel a társadalomtörténeti háttér fontosságát a hivatalok kapcsán: „nem játszhatott-e szerepet annak elvállalásában vagy elutasításában a birtokos háttér?” De, nyilván fontos tényező volt. Kaposi Zoltánnak szintúgy magától értetődően teljesen igaza van, amikor azt írja, hogy jobb lett volna nem kiragadni a hivatalviselést „az osztálytársadalmi rendszer”-ből, és érdemes lett volna például a birtokjogvédelmeket és a hivatali fizetéseket összevetni. Gebei Sándor alapos áttekintést ad az oktatástörténet irodalmához, és nyilvánvaló, hogy itt is a témát illetően nagyon is releváns dolgokról van szó: iskolázottságról, képzettségről, nyelvtudásról. Mégis azt gondolom, hogy jelen, már így is meglehetősen terjedelmes értekezésem kereteit végleg szétfeszítette volna az a törekvés, hogy az összes vizsgált hivatalviselő egyén, illetve generációik és csoportjaik esetében az oktatástörténeti és társadalomtörténeti vonatkozások teljes spektrumát bevonjam a vizsgálatba. Azt remélem, hogy erre mások a későbbiekben tesznek majd kísérletet, immár célzottan, egyes politikusi karrierekhez vagy hivatalviselő generációkhoz társítva bizonyos birtoklástörténeti vagy iskolázottsági jellemzőket. Én ebben a dolgozatban megmaradtam a hatalom vizsgálatánál, azt tettem társadalom- és kultúrtörténeti vizsgálatok tárgyává. (Hogy kifejezetten erre fogok fókuszálni, azt szerettem volna felvezetni az értekezés elején Pethe Ferenc történetével, a *privatus* szó etimológiájával.)

Kaposi Zoltán nehezményezi, hogy a szöveg képes „hosszasan, fél vagy egész oldalakon” keresztül ismertetni mások kutatási eredményeit. Jóllehet a historiográfiai

bevezető részekben talán bizonyos mértékig követelmény, hogy világossá tegyem, mire építem az adott vizsgálatot, azaz helye van a forrásmunkák ismertetésének, de nyilván igaza lehet abban, hogy ezt is túlzásba lehet vinni, sőt az aránytévesztés lehetőségét veti fel mondjuk Robert Evans és Horváth Gyula Csaba kutatási eredményeit azonos terjedelemben tárgyalni. De a kutató történészek jelentős része egyben egyetemi oktató is, és biztosan sokan egyetértenek velem abban, hogy nincs nagyobb öröm egy tanárnak, mint amikor tanítványai olyan eredményeket tesznek le az asztalra, amelyekre építeni lehet. Ez nyilván el is torzíja az adott oktató arányérzékét, én mégis például nemcsak Nagy János frissen megvédett disszertációjára vagyok büszke, amely 111 éve az első monográfia egy 18. századi diétáról, hanem Sebők Richárd cikkére is a Korall egyik utolsó számában, amelyben bizonyítja, hogy téves az én azon korábbi feltevésém, hogy a diétai szereplés lökést adott volna az ítélmesterek karrierjének.

A tanítványok léte azonban végül azért is fontos, mert ők azok, akik folytatni tudják az általam megkezdett munkát. Gebei Sándor kedves érdeklődésére, hogy mikor lesz meg a Diéta-sorozat harmadik kötete (ha ez a második), azt tudom felelni, hogy ha az első két kötet mindegyike szűk másfél évtized munkája, akkor várhatóan a harmadikkal sem lesz jobb a helyzet. De feltett szándékom, hogy egyszer majd megpróbáljam egyetlenegy nap diétai történéseihez kapcsolva elmesélni mindazt, amit a 18. századi magyar rendiségről gondolok. Ez azt is jelenti azonban, hogy a diéta társadalom- és kultúrtörténetének kiteljesítését csak tanítványaimtól várhatom. Olyan kutatások elvégzését, amelyek jelen disszertáció eredményeire is építve tovább haladnak, és például pontos család- és birtoklástörténeti, illetve iskolázottsági adatok birtokában, a jövedelemről és a tudásról is konkrét információval rendelkezve árnyalják majd az általam most első közelítésben megfogalmazott állításokat.

Tehát bizonyos szakirodalmi támpontokat talán a szükségesnél részletesebben idéztem meg ahelyett, hogy ismertnek tételeztem volna fel sok esetben fiatal történészek általában eldugott helyeken megjelent tanulmányait – hiszen példának okáért Gebei Sándor is ismeri, hiszen dicsőően idézi Sebők Richárd egy munkáját. Ami viszont a kultúrtörténet általános irodalmát illeti, az ELTE-n sok éve tartok historiográfiai előadást, és a félév egyharmada csak erről szól. A kurzus hallgatói számára elérhető, általam írt, még nem publikált egyetemi jegyzetben 84 oldal szöveg szól erről. Itt azonban igyekeztem a háttérrel jelentő elméleti irodalmat viszonylag röviden hivatkozni, mégpedig azokra a munkákra koncentrálni, amelyeknek direkt relevanciájuk van a disszertációban bemutatott kutatásokra. Így nem került be az áttekintésbe több olyan munka, amelyet Gebei Sándor idéz fel (noha nem állíthatom, hogy szerzőik neve ismeretlenül csengene) – szemben a diskurzuselmélete miatt röviden

tárgyalt Michel Foucault-val. Olga Havanovának három munkájára támaszkodtam. Másokra, mint amelyeket Gebei Sándor említ. Nyilván Olga Havanova minden tanulmányában akad felhasználható, felhasználandó adat. Igyekszem elolvasni a külön ajánlott *Йозеф Зонненфельс и «генеалогия» его студентов: к вопросу о формировании бюрократии в монархии Габсбургов XVIII века* című írást.

Az 1728 és 1765 közötti diétai politikai állásfoglalások összevetése a politikai szereplők pályafutásának sikerességével arra az eredményre vezetett, hogy a század derekának politikai mezőjét három érték követése determinálta: az egyéni (vagy családi) társadalmi előremenetel, a kifutóban lévő felekezetiesség (katolikus vagy protestáns változatban) és az ennek a helyébe lépő rendi alkotmányosság. Gebei Sándor azt a kérdést veti fel, hogy az úrbérrendezéshez való viszony figyelembe vétele ezen változtatna-e. Természetesen figyelembe vettem volna, ha lett volna egy diétai szavazás az úrbérrendezés bevezetéséről, de ennek híján csak azt tudom mondani, hogy nem hiszem, hogy ebben a hipotetikus esetben a fenti három érték mint a diétai szereplők motivációs bázisa nem magyarázná kielégítően viselkedésüket. Azt viszont, hogy ez a modell „visszaigazolható-e a parlamenti közszerelők körén kívül is” – magam is nagyon szeretném tudni. Ez a vizsgálat a diétára koncentrált. Csak újabb vizsgálatokkal lehet majd továbblépni – de az ezeket elvégző történészeknek már lesz mihez hasonlítani eredményeiket.

Gebei Sándor írja bírálatában, hogy az opponensi perspektíva felelős az ebben uralkodó „kritikai tónus”-ért. Nekem viszont e helyen az a tisztem, hogy miután a felemlített kritikai megjegyzések egy részéről beismertem, hogy azok jogosak, a többi tekintetében igyekezzem megvédeni a saját álláspontomat.

Barta János bírálatában felveti azt, hogy Felhő Ibolya adatain túlmenően hivatkoznom kellene, és többet kellene hivatkoznom Fónagy Zoltánnak az úrbérrendezés átfogó statisztikai elemzésével létrehozott tényleg alapvető fontosságú adataira. A disszertációnak a harmadik kvantitatív elemzésében azonban, ahol a diétán a század derekán megfigyelhető politikai állásfoglalások magyarázatára törekedtem, a felrajzolt pályafutások mindegyikénél utalok arra, hogy az illetőnek milyen kiterjedésű úrbéres földjei voltak, és hogy ez a tény őt az ország birtokosai között hol helyezi el. (Ez persze csak azokra vonatkozik, akik éltek még ekkor, de így is 25 hivatkozást jelent.)

Kaposi Zoltán megjegyzése, hogy az úrbéres földterületből kiindulni „a jövedelmi helyzetet tekintve nagy félreértésekre adhat lehetőséget”, általában véve természetesen teljesen jogos. Azonban míg a nemesség alsó szintjein ez a hiba hatalmas lehet, az itt vizsgált, és a nemesi társadalom elitjéhez besorolható hivatalviselők esetében már jóval csekélyebb. Ha

módunkban lenne az ország első 100 birtokosát nemcsak az úrbéres földállomány, hanem a teljes jövedelem alapján számba venni, nem biztos, hogy a két névsor között komoly eltéréseket tapasztalnánk. Tulajdonképpen ugyanennek a kérdésnek egy másik vetülete az 1754-1755. évi nemesi összeírás felhasználása – azaz ennek elmaradása. Jelen munka tárgya a hatalom. Az első társadalomtörténeti elemzés a vármegyei hivatalviselésre irányul, ott is a valódi hatalommal bíró tisztviselők pályafutását elemzi, és felmutatja azokat az utakat, amelyeken a vármegyei nemesség képes volt országos hivatalra emelkedni. Majd a disszertáció második elemzése már az országos szinten vezető hivatalokat betöltő hivatalnokok generációit vizsgálja. Szintén „fontos emberek” a harmadik társadalomtörténeti elemzés tárgyai, amely a század derekának diétáján vizsgálja a politikai elitet, konkrétan ennek politikai állásfoglalásait egy generatív modell megalkotásának szándékával. Jelen disszertáció tehát a 18. századi magyar politikai elit többszemponútú integrált társadalom- és kultúrtörténeti elemzése. A középpontban a hatalomgyakorlás áll, mind a vármegyei igazgatásban, mind az országos hivatalokban, mind a diétán, mert véleményem szerint a kései magyar rendiség lényege a közhatalom gyakorlása a nemesség által – és a konvergens társadalom- és kultúrtörténeti vizsgálatok eredményeit végül az alkotmányos rendiség fogalmával kísérem majd meg értelmezni. Az 1754-55. évi nemesi összeírás fontos forrás, de nem a hatalomgyakorló magyar nemesi elite nézve. A 18. századi nemességvizsgálatok (a vármegyék nemességvizsgálatai és ez az országos szintű összeírás) általában a nemesség alsó szegmensére koncentrálnak. Tudja-e az illető ármálissal vagy szomszédai vallomásával igazolni nemességét, vagy adó alá vetendő? A nemesi elittel alig foglalkoznak ezek a források, ők mint „kétségtelen nemességűek” nem fontosak ebből a szempontból. A birtokosoktól sohasem követelnék a nemesi státuszt igazoló iratokat.

Gebei Sándor idézi, hogy szerintem „A reformkorral foglalkozó nagyszámú történelemszert voltaképpen nem is egy, hanem a teljes izolációt biztosító kettős szigetelés választja el a 18. századtól: az 1790-ben meghúzott fő korszakhatár, illetve a reformkor eredetileg 1825-ben meghúzott, később 1830-ra áthelyezett startvonal – a kettő között a magyar történelem egyik terra incognitájával.” Vagyis szerintem nem a 18. század lenne az ismeretlen, felderítetlen föld a történészeknek, ahogy ő értelmezi szövegemet, hanem az 1790 és 1830 közötti periódus – bár erre nézve is költői túlzás részemről az ismeretlen föld kifejezés alkalmazása Miskolczi Ambrus, Poór János és Soós István komoly eredményeket felmutató munkásságának tükrében. Azt viszont szeretném Gebei Sándornak külön megköszönni, hogy megemlítette Benda Kálmán egy tanulmányát. Az az igazság, hogy míg bizonyos történeti források és meggyőző szakirodalmi megállapítások alapján próbáltam meg magam is az 1790-es évek és

a reformkor közötti kontinuitás mellett érvelni (nem az itt megvitatott disszertáció lapjain), ugyanakkor valójában már Benda Kálmán tanítványaként, az ő óráin és a vele folytatott beszélgetések során lettem ennek a tézisnek a híve – ha akkor még csak kritikátlanul, mindenféle reflexió nélkül is.

Gebei Sándor felvet néhány terminológiai kérdést. Vajon a „megkésett nemesség”, a „barokk nemesség”, a „barokk abszolutizmus” vagy a „reformabszolutizmus” használhatók-e. Én alapvetően úgy vélem, hogy a terminológia a mindenkori történész eszköztárához tartozik. Ha egy-egy címke vagy fogalom a túl gyakori használatban „eltompul”, „elveszíti életét”, akkor érdemes másokat használatba venni. A nemzetközi irodalomban a „felvilágosult abszolutizmus” vagy a „konfesszionizáció” koncepciói egy ideig új szemléletet hoztak, új kutatásokat indukáltak, és komoly eredményekhez vezettek. Később azonban újdonságerejük megkopott, és egyre több kérdőjel merült fel használatukkal kapcsolatban, így nem csoda, hogy egyre többen lecserélik őket új műveikben más fogalmakra. Az, hogy a Gebei Sándor által említett fogalmakat én nem használom, nem jelenti azt, hogy bizonyos összefüggésekben ne lehetnének relevánsak, így hasznosak. De nem értékelném túl a fogalomhasználat fontosságát, ezeket csak a kutatás eszközeiként venném számításba. És ez vonatkozik a *diéta/diaeta* (vagy a *paszkvillus/pasquillus*) szó magyaros vagy latinos írásmódjára is. Tekintettel a magyarországi latinság különösen hosszú történetére, úgy vélem, ezek a latin szavak időközben már a magyar nyelv részévé váltak, így mind a két írásmód bevett és alkalmazható. Ehhez a kérdéskörhöz tartozónak érzem a Habsburg Birodalom kontra Habsburg Monarchia szóhasználati problémát is. Gebei Sándor határozottan lándzsát tör az utóbbi mellett, én viszont nem látom kardinálisnak a különbséget. A Google keresője segítségével az deríthető ki, hogy bár a német *Habsburgermonarchie* (821.900 említés) valóban nyolcszor olyan gyakori, mint a *Habsburgerreich* (104.400), de az angol *Habsburg Monarchy* (406.000) már valamivel ritkább, mint a *Habsburg Empire* (435.000), magyarul pedig több, mint kétszer annyi a Habsburg Birodalom kifejezés (54.300), mint a Habsburg Monarchia (20.600). Ebből csak az látszik, hogy mind a két kifejezés használatos mind a magyar, mind a nemzetközi szakmai diskurzusban. De hogy ne kerüljem meg az érdemi választ, azt mondanám egyfelől, hogy nem gondolom, hogy ne lehetne birodalomnak nevezni a Habsburgok 18. századi államát, és emlékeztetnék arra, hogy a kortársak egységes szereplőként vették tekintetbe a nemzetközi életben. Másfelől a birodalom szót nyilvánvalóan nem csak császárságra lehet alkalmazni: a Római Birodalom már a köztársasági periódusban is birodalom volt, és a brit birodalom élén is király vagy királynő állt, illetve bő száz éve Magyarbirodalomnak hívták Magyar- és Horvátország együttesét. Végül emlékeztetnék arra,

hogy a kor Németországa szétagoltság tekintetében egyértelműen rosszabbul állt a Habsburg államnál, mégis Német-római Birodalomnak hívták, azaz az egységesség mértéke sem ad számunkra egyértelmű irányutatást abban a tekintetben, hogy mit nevezhetünk birodalomnak.

Szeretném külön megköszönni azt az energiabefektetést, amellyel Gebei Sándor utána nézett számításaimnak. Felvetette, hogy az Ember Győzötől kiszámítható vagy Papp Gábortól olvasható adatok nem vágnak egybe az általam adott számokkal. A disszertáció generációtörténeti kvantitatív vizsgálatáról van szó, amely az elitváltás tekintetében ugyanúgy az 1772/1773-as éveket láttatja fordulópontoknak, mint a főméltóságokra vonatkozó korábbi, a Századokban közölt vizsgálat, amely végül ebbe az értekezésbe nem került be. A generációtörténeti elemzés viszont arra jut, hogy összességében a „bürokraták” már 1760-ban is többségben voltak, majd többségük kétharmadosra nőtt. A Kamara és a Kancellária hivatalaiban voltak erősebbek, a Kúriánál a „bürokraták” részaránya csak 1777-ben, a Helytartótanácsban pedig 1780-ban érte el az 50%-ot a „professzionális” hivatalviselők között. A hetvenes években tehát mégsem valódi áttörésről van szó, csak arról, hogy a régies, inkább rendi jellegű hatóságokban is érvényesült a másutt már korábban megnyilvánuló trendje a „bürokraták” hatalomátvételének. Azonban felhívnom arra a figyelmet, hogy ezek a megállapítások nem a teljes személyi állomány elemzéséből adódtak. Mivel a disszertáció alapvetően a hatalom kérdését szeretné körbejárni, mindössze azt a 68 hivatalviselőt vizsgáltam, akik a Helytartótanács, a Kúria, a Kamara és a Kancellária magasabb pozícióit, a valódi hatalommal járó hivatalokat töltötték be, és pedig legalább negyedszázadig. A számok ezért nem egyeznek. A megállapítás nem is a professzionalizáció összetett folyamatára utal, hanem konkrétan arra, hogy a se nem arisztokrata, se nem a vármegyéből az országos szintre felemelkedő, és leegyszerűsítően „bürokratának” nevezett hivatalviselők (akik tehát a királyi hivatali apparátus számléltráján emelkedtek fel) hogyan és mikor kerültek többségbe ezekben a pozíciókban.

Gebei Sándor felveti, hogy a lábjegyzetek egy része rossz, hiányos, mert nincs oldalszám megjelölve, pedig a teljes műre nem vonatkozhat a hivatkozás. Az általa megjelölt eseteket sorra véve: a 10. lábjegyzet Clifford Geertz egy tanulmányának rövid összefoglalásához tartozik, és az egészre vonatkozik. Legfeljebb az első és az utolsó oldal számát tudtam volna megadni – ez az adat azonban a Bibliográfiában szerepel. (Tényleg elmarad ez viszont Wellmann Imre két tanulmánya esetében. Pardon!) A 18. oldalon Ákos Barcsay könyvének a téziséét próbálom megfogalmazni, a hivatkozás ezért nem ad meg ezen belül oldalszámot. Szintén a historiográfiai áttekintésben szerepel a 84., 85., 87., 97.

lábjegyzet, és ismét csak a fent említett okból nincsenek oldalszámok megadva: a hivatkozás ugyanis a teljes műre történik. Gebei Sándor továbbá hiányolja az oldalszámok megadását akkor, amikor a Bibliográfiában szerepeltetem Hajós Ágnes Párizsban megvédett disszertációját vagy Kérészy Zoltán munkáit. Tekintettel arra, hogy itt komplett könyvekről van szó, legfeljebb a terjedelmüket tudtam volna ezeknek megadni – ezt azonban nem tartottam szükségesnek, ez az adat egy tudományos munka bibliográfiájának nem elengedhetetlen tartozéka.

Míg Barta János „érdeklődéssel olvasta” az esetleges „kilépéseket” a „szigorúan vett száraz, tudományos fejtegetésekből”, addig Kaposi Zoltán „felesleges”-nek és „irreleváns”-nak tartja ezeket, Gebei Sándort pedig „kifejezetten zavarják” „az esszé műfajába illő hasonlatok, összehasonlítások.” De Barta János sem gondolja azt, hogy „ilyen korai élményeknek szabad lenne élethossziglan meghatározniuk egy történészi pályát” – amivel arra utal, hogy azt a tényt, hogy a Kádár-korban szocializálódtam, kétszer is megemlítem a szövegben, a 31. oldalt követően a 448. oldalon ismét. A kiinduló megfontolások rögzítése után azért tartottam fontosnak ismét hivatkozni erre a konklúzióban, mert szerintem fontos körülmény az, hogy milyen pozícióból beszél egy szerző. Hiszen példának okáért Szekfű Gyula, Wellmann Imre, Ember Győző vagy Kosáry Domokos értelmezéseiről is világosan meg lehet állapítani, hogy milyen központi értékek szervezték történeti narratívjukat: a nemzeti szempont vagy a társadalmi haladás – illetve ezek kombinációja. Mivel én a Kádár-kor szabadsághiányos légkörében nőttem fel, történészként is és máig is nagy jelentőséget tulajdonítok a szabadság meglétének vagy hiányának, ez egyértelműen befolyásolta témaválasztásomat, sőt a történészként elhelyezett hangsúlyokat is: a 18. századi magyar országgyűlésben nagyra értékelem a politikai participáció azon lehetőségét, mely ritka kivétel volt az *ancien régime* Európájában. Ez nem azt kívánja jelenteni, hogy a társadalmi haladás szempontjait vagy a nemzeti értékeket nem tekinteném fontosnak, inkább azt, hogy egy sajátos motiváció alapján szeretném új színekkel gazdagítani a 18. század historiográfiáját. Az ilyen (láthatóan vegyes fogadtatásban részesülő) kiszólások a történész szövegéből bizonyos értelemben annak majdani dekonstrukciójához adnak kulcsot. Hogy mára már idejétmúlt lenne a politikai participáció értelmében vett szabadság központi értékke emelése, mert tudniillik a politikai szabadságnak már birtokában vagyunk, ez természetes, mint a levegő, és ezért nem fontos téma – ezt írtam valójában, és őszintén szólva inkább ironikusnak szántam, mint komolyan gondoltam volna. Hogy ez nem valódi álláspont, hanem csak önreflexív ironia, az a szöveg pár évvel ezelőtti megírása, illetve 2016 februári lezárása óta talán még nyilvánvalóbb.

Barta János idézi a dolgozat azon mondatát, hogy a történészeknek „kötelességük [...], hogy meggyőzzék arról kortársaikat [...], hogy kutatásaik valamilyen jelentőséggel bírnak az ő számukra is.” Valóban szeretném kutatásaim eredményét úgy értelmezni, hogy azok jelentőséggel bíró állítások legyenek a szakma számára. Úgy vélem, hogy a ma érdeklődése döntően a 20. század történetére irányul, de a 19. századból 1848-1849 kitüntetett figyelmet kap, hiszen ekkor született a modern magyar nemzettudat, a reformkor pedig mint a forradalom és a szabadságharc előtörténete részesül ebből a figyelemből. A 18. századi magyar rendiség tehát a reformkori országgyűlések előtörténeteként érdemes a figyelemre. És jóllehet nyilvánvalóan helytálló Kaposi Zoltán megállapítása, hogy „más társadalomtudományokra jellemző klasszikus hipotézisek (s ebből következően verifikált művégi kijelentések) az értekezésben nincsenek”, mégis törekedtem arra, hogy világos tézist fogalmazzak meg.

Jelen munka részvizsgálatai szándékaim szerint a következő módon épülnek egymásra: az első, a vármegyei tisztviselőkre irányuló vizsgálat arra a konklúzióra jutott, hogy a *bene possessionati* előkelőbb családjaiból érkező vármegyei hivatalviselőknek volt meg a lehetősége arra, hogy utóbb országos hivatalra emelkedjenek. Számukra ugródeszkának a diétai szereplés kínálkozott, amikor ellenzéki és kormánypárt szerepléssel egyaránt kitűnhettek. A második, a vezető országos hivatalok professzionális tisztviselői elemzése viszont azt derítette ki, hogy ezek a vármegyéből felemelkedő hivatalnokok az arisztokratákkal együtt kisebbségbe szorultak a század derekán a hivatalok belső grádicsain feljutó és az uralkodóhoz teljesen lojális bürokratákhoz képest. Az elitnek azt a kettéválását láthatjuk, amelyet Peter Dickson és Robert Evans éles szemű megfigyelőként már rögzített. A harmadik kvantitatív társadalomtörténeti elemzés, az országgyűlési politikai megnyilvánulások elemzése egyfelől azt bizonyítja, hogy ezen a téren is érvényesültek a század derekán a kettéválásnak és a szembeállítás kiéleződésének a tendenciái, azaz a század második felében polarizálódott a magyar politikai elit, és ellenzékiesség és kormánypártiság egyre inkább egymást kizáró opciók lettek, másfelől pedig a motivációk vizsgálata révén felállít egy hipotézist, és ennek háttérében a rendi alkotmányosság meggyökerezésének folyamatát feltételezi. Az utolsó, már kultúrtörténeti vizsgálat pedig azt mutatja be, hogyan merevedtek meg a politikai frontvonalak a rendi alkotmányosság meggyökeresedésével párhuzamosan az uralkodó lojális hívei és a rendi ellenzékiesség képviselői között. A század végén a „közjő” fogalmának gyors háttérbe szorulását figyelhetjük meg, amely pedig egy időre a felvilágosult kormányzás nyelvét beszélő abszolutizmus és a republikanizmus politikai nyelvén szóló rendi ellenzék kooperációjának elvi lehetőségét villantotta fel. Helyét a rendi

diskurzusban a konfrontáció kiéleződésével nemcsak az „alkotmányosság” tematikája foglalja el, hanem mellette már a nemzet eszméje is feltűnik, mintegy megelőlegezve a 19. század első felének magyar politikája kulcskérdéseit.

Szeretném azzal zárni, amivel kezdtem: köszönöm szépen Barta János, Gebei Sándor és Kaposi Zoltán jóindulatú és segítő szándékú bírálatát, amely segített abban, hogy kijavítsak a disszertációban bizonyos hibákat, hogy világosabban lássam, mely pontokon érdemes majd azt bővíteni és továbbfejleszteni, illetve hogy még egyszer megpróbáljam összefoglalni legfontosabb gondolataimat.

Budapest, 2018. május 4.

(Szijártó István)